Materiallar to’plami · Conference Proceedings
QATAG‘ON QURBONLARI: TARIXIY XOTIRA, MILLIY O‘ZLIK VA MA’NAVIY MEROS
10 September – 10 October 2026
UDK 347

TA’LIM TIZIMIDAGI INKLYUZIVLIK FUQAROLIK JAMIYATINI SHAKLLANTIRISH OMILI

Hayotjon Abdulboqievich Karimov*
FarDU tadqiqotchisi
✉ karimovfdu@mail.ru

ANNOTATSIYA

Mazkur tezisda ta’lim tizimida inklyuzivlik tamoyillarini qaror toptirishning fuqarolik jamiyatini shakllantirishdagi ijtimoiy-falsafiy ahamiyati tahlil qilingan. Inklyuziv ta’limning har bir shaxsning ta’lim olish huquqini ta’minlash, ijtimoiy tenglikni mustahkamlash, kamsitishning oldini olish hamda jamiyatda o‘zaro hurmat va hamjihatlik muhitini rivojlantirishdagi o‘rni yoritilgan. Shuningdek, inklyuziv ta’limni rivojlantirishda davlat, ta’lim muassasalari, oila va fuqarolik jamiyati institutlari hamkorligining ahamiyati asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar

inklyuziv ta’lim, fuqarolik jamiyati, ijtimoiy tenglik, inson qadri, ta’lim olish huquqi, ijtimoiy adolat, bag‘rikenglik, ijtimoiy integratsiya.

DOI: 10.5281/zenodo.23281838

KIRISH

Zamonaviy jamiyat taraqqiyoti inson huquqlari, ijtimoiy adolat, teng imkoniyatlar va fuqarolarning ijtimoiy faolligini ta’minlash bilan chambarchas bog‘liq. Fuqarolik jamiyatini shakllantirish jarayoni demokratik institutlarni rivojlantirish bilangina cheklanmay, jamiyat a’zolarining ijtimoiy munosabatlarda teng ishtirok etishi, o‘z manfaatlarini erkin ifodalashi va umumiy taraqqiyot uchun mas’uliyatni his etishini ham nazarda tutadi. Shu jihatdan, ta’lim tizimida inklyuzivlik tamoyillarini qaror toptirish fuqarolik jamiyatining ijtimoiy asoslarini mustahkamlovchi muhim omillardan biri hisoblanadi.

Inklyuzivlik har bir insonning individual xususiyatlari, jismoniy imkoniyatlari yoki ijtimoiy holatidan qat’i nazar, jamiyat hayotida teng huquqli ishtirok etishi uchun zarur sharoitlarni yaratishni anglatadi. Ta’lim tizimida ushbu tamoyil barcha o‘quvchilarning sifatli ta’lim olishi, o‘z salohiyatini namoyon qilishi va jamiyatning faol a’zosi sifatida shakllanishi uchun imkoniyat yaratishga qaratilgan. UNESCO tomonidan ishlab chiqilgan ta’limda inklyuzivlik va tenglikka oid yondashuvlarda ham har bir o‘quvchining ta’lim olish imkoniyatlarini kengaytirish hamda ta’limdagi to‘siqlarni bartaraf etish muhim vazifa sifatida belgilanadi [1]. Inklyuziv ta’limning ijtimoiy ahamiyati, avvalo, insonning qadr-qimmatini e’tirof etish, ta’lim olish huquqini ta’minlash va ijtimoiy chetlanishning oldini olish bilan belgilanadi. Bunday yondashuv ta’lim muassasalarida o‘zaro hurmat, hamkorlik, bag‘rikenglik va tenglik tamoyillarini mustahkamlashga xizmat qiladi. Natijada ta’lim muhiti nafaqat bilim berish, balki fuqarolik madaniyatini shakllantirish va ijtimoiy birdamlikni rivojlantirish makoniga aylanadi.

Inklyuziv ta’limning ijtimoiy-falsafiy mohiyati insonni jamiyatning teng huquqli a’zosi sifatida e’tirof etish va uning imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarish uchun zarur sharoitlarni yaratishda namoyon bo‘ladi. Mazkur yondashuv insonparvarlik, tenglik, erkinlik va ijtimoiy adolat kabi umuminsoniy qadriyatlarga asoslanadi. Ta’lim olish imkoniyatlarining cheklanishi ayrim ijtimoiy guruhlarning jamiyat hayotidan chetda qolishiga, ularning bilim va qobiliyatlari yetarlicha rivojlanmasligiga olib kelishi mumkin. Shu sababli ta’limdagi mavjud jismoniy, tashkiliy va ijtimoiy to‘siqlarni kamaytirish fuqarolik jamiyatining barqaror rivojlanishi uchun

muhim ahamiyatga ega. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida har kimning ta’lim olish huquqi kafolatlangan. Ushbu konstitutsiyaviy qoida ta’lim tizimida teng imkoniyatlarni yaratish, ta’lim xizmatlaridan foydalanishdagi to‘siqlarni kamaytirish va inson qadrini ta’minlash uchun huquqiy asos bo‘lib xizmat qiladi [2]. Shuningdek, Birlashgan Millatlar Tashkilotining Nogironlar huquqlari to‘g‘risidagi konvensiyasida nogironligi bo‘lgan shaxslarning ta’lim olish huquqini ta’minlash hamda inklyuziv ta’lim tizimini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilgan [3]. Fuqarolik jamiyatining rivojlanishi fuqarolarning huquq va erkinliklarini bilishi, jamoat hayotida faol qatnashishi, ijtimoiy muammolarni hal etishda tashabbus ko‘rsatishi va boshqalarning manfaatlariga hurmat bilan munosabatda bo‘lishi bilan bog‘liq. Ushbu fazilatlar shakllanishida ta’lim muassasalari muhim o‘rin tutadi. Ta’lim jarayonida o‘quvchilarning o‘zaro hamkorligi, jamoaviy faoliyati va turli qarashlarni hurmat qilishi rag‘batlantirilsa, ularda fuqarolik mas’uliyati hamda ijtimoiy birdamlik tuyg‘ulari rivojlanadi. J. Dyui demokratiya va ta’lim o‘rtasidagi munosabatlarni tahlil qilar ekan, ta’limning ijtimoiy tajriba almashish va demokratik hayot ko‘nikmalarini shakllantirishdagi ahamiyatini asoslagan [4]. Ushbu qarashlardan kelib chiqib, inklyuziv ta’limni faqat pedagogik jarayon sifatida emas, balki yoshlarni ijtimoiy hamkorlik, o‘zaro mas’uliyat va demokratik munosabatlarga tayyorlovchi muhim muhit sifatida ham baholash mumkin. Turli ehtiyoj va imkoniyatlarga ega bo‘lgan o‘quvchilarning birgalikda ta’lim olishi ularning o‘zaro tushunish, hamdardlik va muammolarni birgalikda hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Inklyuziv ta’limning fuqarolik jamiyatini shakllantirishdagi ahamiyatini bir necha yo‘nalishda izohlash mumkin. Birinchidan, u ta’lim olish huquqining amalda ro‘yobga chiqarilishiga ko‘maklashadi. Ikkinchidan, turli ijtimoiy guruhlarning ta’lim jarayonida teng ishtirok etishi uchun sharoit yaratib, ijtimoiy tengsizlikni kamaytirishga xizmat qiladi. Uchinchidan, insonlar o‘rtasidagi farqlarga hurmat bilan munosabatda bo‘lish madaniyatini rivojlantiradi. To‘rtinchidan, yoshlarning ijtimoiy mas’uliyati, hamkorlikka tayyorligi va jamoat hayotidagi faolligini oshiradi.

A. Senning adolat va inson imkoniyatlarini rivojlantirishga oid qarashlarida insonlarning o‘z salohiyatini ro‘yobga chiqarishi uchun real imkoniyatlarga ega bo‘lishi muhim mezon sifatida talqin qilinadi [5]. Mazkur yondashuv nuqtayi nazaridan, ta’limdagi tenglik faqat barcha uchun bir xil qoidalarni belgilash bilan cheklanmasligi kerak. Aksincha, turli ehtiyojlarga ega bo‘lgan shaxslarning ta’lim olishida mavjud to‘siqlarni hisobga olish va zarur yordamni tashkil etish talab etiladi. Demak, inklyuziv ta’limning samaradorligi nafaqat ta’lim muassasasiga qabul qilish, balki o‘quvchining ta’lim jarayonida faol ishtirok etishi va tegishli natijalarga erishishi bilan ham belgilanadi.

O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni rivojlantirish jarayonida ta’lim muassasalarining moddiy-texnik imkoniyatlarini yaxshilash, binolardan foydalanish qulayligini oshirish, o‘quv materiallarini turli ehtiyojlarga moslashtirish va pedagoglarning kasbiy tayyorgarligini kuchaytirish muhim vazifalardandir. Shu bilan birga, o‘qituvchilarda inklyuziv pedagogika bo‘yicha bilim va ko‘nikmalarni rivojlantirish, ota-onalar bilan muntazam hamkorlikni yo‘lga qo‘yish hamda o‘quvchilar o‘rtasida kamsitishning oldini olishga qaratilgan tarbiyaviy tadbirlarni tashkil etish lozim.

Inklyuziv ta’limni rivojlantirishda fuqarolik jamiyati institutlarining ishtiroki ham alohida ahamiyatga ega. Nodavlat notijorat tashkilotlari, mahalla, ota-onalar birlashmalari va jamoatchilik vakillari inklyuzivlik masalalari bo‘yicha tushuntirish ishlarini olib borishi, ijtimoiy loyihalarni amalga oshirishi, mavjud muammolarni aniqlashi va ularni hal etish bo‘yicha takliflar ishlab chiqishi mumkin. Bunday hamkorlik ta’lim muassasalari faoliyatining ochiqligini oshiradi va ta’limga oid qarorlarni qabul qilishda jamoatchilik ishtirokini kengaytiradi. Shu o‘rinda inklyuziv ta’limni rivojlantirishning quyidagi ustuvor yo‘nalishlarini ko‘rsatish mumkin:

1. **Huquqiy va tashkiliy sharoitlarni takomillashtirish.** Ta’lim olish huquqining amalda ta’minlanishi, kamsitish holatlarining oldini olish va ta’lim muassasalarida inklyuziv muhitni shakllantirishga qaratilgan chora-tadbirlarni izchil amalga oshirish.
2. **Pedagoglarning kasbiy salohiyatini oshirish.** O‘qituvchilarning inklyuziv ta’lim metodlari, individual yondashuv va turli ta’lim ehtiyojlarini hisobga olish bo‘yicha bilimlarini rivojlantirish.
3. **Ijtimoiy sheriklikni mustahkamlash.** Davlat organlari, ta’lim muassasalari, oilalar va fuqarolik jamiyati institutlari o‘rtasida hamkorlik mexanizmlarini kengaytirish.

4. **Ijtimoiy ong va munosabatlarni rivojlantirish.** Jamiyatda bag‘rikenglik, o‘zaro hurmat va inson qadrini e’tirof etishga qaratilgan ma’rifiy tadbirlarni kuchaytirish.
5. **Ta’lim natijalarini muntazam baholash.** Inklyuziv ta’limning samaradorligini o‘quvchilarning ishtiroki, ta’lim sifati, ijtimoiy moslashuvi va teng imkoniyatlardan foydalanish darajasi asosida tahlil qilish.

Mazkur yo‘nalishlarning o‘zaro uyg‘un amalga oshirilishi ta’lim tizimida inklyuzivlikni mustahkamlash bilan birga, fuqarolik jamiyatining ijtimoiy poydevorini ham rivojlantiradi. Chunki ta’lim jarayonida tenglik va hamkorlikni amalda o‘zlashtirgan yoshlar kelajakda jamoat hayotida faol ishtirok etishga, boshqalarning huquqlarini hurmat qilishga va ijtimoiy muammolarni hal etishda mas’uliyatni o‘z zimmasiga olishga ko‘proq tayyor bo‘ladilar.

Xulosa qilib aytganda, ta’lim tizimidagi inklyuzivlik fuqarolik jamiyatini shakllantirishning muhim ijtimoiy-falsafiy omili hisoblanadi. U inson qadrini e’tirof etish, ta’lim olish huquqini ta’minlash, ijtimoiy tenglikni mustahkamlash va jamiyatda o‘zaro hurmat madaniyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Inklyuziv ta’lim sharoitida shakllangan hamkorlik, bag‘rikenglik va ijtimoiy mas’uliyat tamoyillari yoshlarning fuqarolik pozitsiyasini mustahkamlab, ularning jamiyat hayotidagi faol ishtiroki uchun zamin yaratadi.

Inklyuziv ta’limning samaradorligi huquqiy kafolatlar, pedagogik yondashuvlar, qulay ta’lim muhiti va jamoatchilik hamkorligining uyg‘unligiga bog‘liq. Shu bois mazkur yo‘nalishda davlat organlari, ta’lim muassasalari, oilalar va fuqarolik jamiyati institutlarining hamkorligini kuchaytirish zarur. Inklyuzivlikni faqat ta’limni tashkil etish usuli sifatida emas, balki ijtimoiy adolat, inson huquqlari va fuqarolik birdamligiga asoslangan jamiyatni rivojlantirish qadriyati sifatida talqin etish maqsadga muvofiq. Har bir insonning salohiyati va ijtimoiy faolligini ro‘yobga chiqarish uchun teng sharoit yaratish fuqarolik jamiyatining barqaror taraqqiyotiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. UNESCO. *A Guide for Ensuring Inclusion and Equity in Education.* – Paris: UNESCO, 2017.
2. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2023.
3. United Nations. *Convention on the Rights of Persons with Disabilities.* – New York: United Nations, 2006.
4. Dewey J. *Democracy and Education: An Introduction to the Philosophy of Education.* – New York: Macmillan, 1916.
5. Sen A. *The Idea of Justice.* – Cambridge, MA: Harvard University Press, 2009.